

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Актуалізовано проблеми інституційних пасток як реальної загрози на шляху модернізації національної економіки. Запропоновано враховувати попередній досвід потрапляння до інституційних пасток та визволення з них на постсоціалістичному просторі для пом'якшення існуючих загроз та скорочення можливих соціальних і трансакційних витрат і втрат в Україні.

Розпочате сьогодні в Україні системне реформування різних сфер і галузей господарського комплексу здійснюється в напрямі загальнонаціональної модернізації, яка покликана здолати наслідки світової фінансової кризи та посткризової рецесії. Необхідність модернізації зумовлюється перш за все прагненням до виправлення структурних зрушень в економіці; скорочення технологічного відставання країни; зниження рівня інфляції; гармонізації сукупності існуючих у суспільстві інтересів. Новою ідеологічною платформою політики модернізації має стати відмова від стратегії розвитку, орієнтованої на безперервне зростання споживання, на користь формування раціональних стандартів життя і такої моделі добробуту, яка дозволила б користуватися всіма благами цивілізації, дбайливо ставитися до природи та її ресурсів, виховувати здорову, освічену й духовно багату людину¹.

Проблемам теоретичного обґрунтування модернізаційних змін у суспільстві присвятили свої праці багато вітчизняних науковців, зокрема, Ю. Бажал, В. Базилевич, Я. Белінська, С. Біла, І. Бураковський, О. Власюк, В. Воротін, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьев, Я. Жаліло, М. Зверяков, А. Єрмолаєв, Е. Лібанова, О. Литвиненко, І. Малий, М. Степико, В. Тарасевич, Л. Федулова, О. Яременко та інші автори. При цьому у сучасних дослідженнях не завжди повною мірою висвітлюється взаємозв'язок між новітніми модернізаційними програмами та попередніми реформаторськими прагненнями і заходами, недостатньо аналізується результативність раніше докладених суспільних зусиль і факторів, які зумовили недостатню якість їхнього корисного ефекту.

Проте попередній досвід розвитку постсоціалістичних країн показує, що на шляху реформування і глобальної інтеграції національна економіка зустрічається з мережею інституційних пасток, і чим раніше усвідомлюються їх небезпеки, тим ефективнішими є заходи запобігання потраплянню до них та їх подолання, а отже, меншими є трансакційні витрати реалізації вихідних планів модернізації соціально-економічної системи. Мета даної статті — актуалізувати досвід формування інституційних пасток і вивільнення з них на постсоціалістичному просторі для пом'якшення існуючих загроз поступальному економічному розвитку в Україні.

¹ Див.: Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь. (За заг. ред. В. М. Гейця). К., НВЦ НБУВ, 2010, с. 21.

Вважається, що поняття “пастка” для національної економіки було запроваджено до наукового обороту Дж. М. Кейнсом, який показав, що у так звану “пастку ліквідності” держава може потрапити, збільшуючи грошову масу в економіці з метою стимулювання інвестицій і виробництва. Побудована на основі кейнсіанських ідей макроекономічна модель IS-LM покликана наочно продемонструвати можливості фінансової і грошово-кредитної політики у зміні рівня національного доходу й зайнятості, але в найширшому розумінні вона свідчить про те, що основною пасткою ринкової (капіталістичної) економіки є циклічний характер її розвитку. Особливістю (законом) такого розвитку є хронічне недоспоживання (марнотратство) економічних ресурсів, унаслідок чого траєкторія господарського руху, за висловом К. Маркса, є переходом від одного кризового становища до іншого. На відміну від пасток ліквідності, властивих капіталістичній економіці, для господарської системи традиційного соціалізму найпідступнішою пасткою виявився феномен хронічного дефіциту, зумовлений механізмами адміністративного регулювання сфери товарно-грошового обігу. Спроби її подолати за допомогою радикальної лібералізації цін і торгівлі врешті-решт призвели до розпаду СРСР і активізували руйнівні процеси, які остаточно не зупинені в економіці пострадянських країн дотепер.

У 90-ті роки XX ст. феноменом інституційних пасток у зв'язку з гальмуванням трансформаційних перетворень в перехідних економіках і високими витратами їх здійснення зацікавилися представники інституційного напрямку. При цьому *інституційна пастка дістала визначення неефективної стійкої норми (неефективного інституту), що має самопідтримувальний характер*, а шляхи вивільнення з неї було поділено на два типи — еволюційні та революційні. Ідея неефективної норми для пояснення механізмів формування інституційних пасток в економіці була запозичена з технічних наук, які виявили, що приріст змін у технологічній сфері, одного разу набравши певного напрямку, може привести до перемоги одного технічного рішення над іншими, навіть якщо воно є менш ефективним порівняно з відкинutoю альтернативою. Хрестоматійним прикладом живучості неефективних норм розвитку став QWERTY-ефект, описаний у 80-х роках XX ст. американським дослідником П. Девідом, який показав, що загальноприйнята розкладка клавіатур друкувальних пристроїв “QWERTY” у ході випадкового вибору стала перемогою менш ефективного стандарту над більш ефективними; причому згодом зміна обраного стандарту виявилася неможливою через значні витрати у багатьох суміжних галузях. Отже, концепція QWERTY-ефектів свідчить, що невдалий вибір траєкторії руху в минулому може перетворитися на підступну інституційну пастку на шляху соціально-економічного розвитку господарської системи в майбутньому².

Що ж до умов вивільнення, то прикладами революційного подолання інституційної пастки дефіциту в традиційній соціалістичній системі є реформи в країнах Центральної та Східної Європи (тоді як еволюційний шлях відрізняє економіку азійських країн). В Європі найбільш успішно здійснити реформи вдалося Польщі, уряд якої у січні 1990 р. розпочав “великий ривок” до ринку за допомогою таких

² Див.: Цирель С. “QWERTY-эффекты”, “PATH DEPENDENCE” и закон иерархических компенсаций. “Вопросы экономики” № 8, 2005, с. 19–26; QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории трансакционных издержек. 20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития. Интернет-конференция (<http://www.ecsocman.edu.ru./text/16213316/>).

рішучих заходів, як усунення контролю над цінами значної частини товарного асортименту; майже десятикратне підняття цін на енергоносії; збільшення ставки процента з 7 до 35 пунктів на місяць; половинна девальвація злотого; істотна лібералізація зовнішньої торгівлі; скасування переважної частини субсидій; введення системи страхування на випадок безробіття; дозвіл підприємствам звільняти службовців³.

Радикальні дії, що проводилися протягом 1,5 року, привели до таких результатів:

- у магазинах з'явилися товари та зникли черги;
- значно поліпшилася структура торговельного балансу країни внаслідок переформатування експортно-імпортних потоків;
- підвищення цін, частково викликане девальвацією злотого, звело до мінімуму надлишкову грошову масу;
- зник валютний ринок;
- унаслідок жорсткої фіскальної політики майже на третину зменшився випуск промислової продукції. Водночас швидко наростала пропозиція товарів з боку нового приватного сектору, де створювалися робочі місця; деяка частка зниження виробництва припала на запаси зайвих (непотрібних) товарів, унаслідок чого споживання знизилося значно менше, ніж загальний випуск продукції;
- рівень інфляції склав понад 80% на рік;
- реальні доходи населення істотно знизилися; родини стали витрачати значну частку свого бюджету на харчування.

Різке незадоволення з боку населення розпочали реформами через скорочення його купівельної спроможності разом із застоєм, що позначився на економіці, вже у 1992 р. викликало відставку Уряду Польщі та спричинило відновлення активних заходів щодо пом'якшення грошово-кредитної політики, субсидування державних підприємств, збереження робочих місць і підвищення рівня життя людей. Складений раніше план тотальної приватизації було скориговано з урахуванням наявної сукупності інтересів у суспільстві; до того ж важливою передумовою успішного реформування економіки стало рішення розвинутих країн про списання зовнішнього державного боргу Польщі в обмін на здійснення нею стабілізаційних програм⁴.

Соціальна стабілізація як результат орієнтації уряду на суспільний консенсус та ретельна ідеологічна продуманість ринкових реформ заклали основу для вдалих інституційних перетворень і подальшого сталого розвитку економіки. Сьогодні відомо, що Польща стала єдиною з усіх країн Центральної та Східної Європи, де навіть у найважчому I півріччі 2009 р. приріст ВВП був додатним. Підставою для успішної протидії пастці глобальної фінансово-економічної кризи фахівці вважають:

- створений у попередній період і ефективно функціонуючий експортний сектор;
- підтримку сукупного внутрішнього попиту за рахунок зростання номінальної та реальної заробітної плати (відповідно, на 5,6 і 2,5% навіть у кризовий 2009 р.), зменшення податкового тягара для фізичних та юридичних осіб, зниження ставок

³ Див.: Л и н в у д Т. Г. Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., "ИНФРА-М", 1996, с. 475.

⁴ Див.: т а м ж е, с. 477.

ПДВ і соціальних нарахувань, збільшення додаткових пільг на виховання дітей. У результаті приріст наявних доходів населення вже у 2009 р. становив 2,5% від обсягів ВВП. Крім того, всім, хто взяв іпотечний кредит і втратив роботу, держава зобов'язалася виплачувати майже половину середньої заробітної плати щомісяця, а з 2010 р. оголосила про надання їм кредитних канікул (з 2012 р. передбачається відновити 8-річний період повернення позик);

— відносно низький ступінь відкритості економіки (лише 40% обсягів ВВП припадає на зовнішній попит);

— ефективний режим економії (половина підприємств у кризовий період знизила власні витрати на 5–10%, а 10% фірм — більш як на 20%);

— підтримку державою малих і середніх фірм, що сприяло збереженню національного ринку робочої сили та ефективної зайнятості;

— поступове розширення участі іноземного капіталу в банківській системі разом із розробкою і впровадженням високоефективної системи банківського та фінансового нагляду (в період кризи жоден з польських банків не звернувся до Центробанку по індивідуальну допомогу) ⁵.

Найважливішою складовою стійкості економіки Польщі до сучасної хвилі фінансових потрясінь став низький ступінь залежності підприємств від використання кредитних, насамперед зовнішніх, ресурсів. Так, частка банківського кредиту у фінансах підприємств країни становить близько 30%, у фінансуванні інвестицій — 12%, а 30% зовнішньої заборгованості припадає на 94 підприємства з 54 тис. існуючих ⁶.

Таким чином, орієнтація на суспільний консенсус, соціальна спрямованість економічної політики уряду та високоефективна система нагляду за банківським і фінансовим сектором разом з вигодами, отриманими від членства в ЄС (зокрема, завдяки доступу до спільних валютних фондів), забезпечили Польщі успіх у процесі ринкового реформування та усталеність економіки до глобальних кризових пасток. Звичайно, будь-який успіх не може бути абсолютним. У польській економіці досі існує багато невирішених проблем і перешкод розвитку (наприклад, недосконала структурна політика, високий рівень безробіття тощо). Водночас наявність тимчасових труднощів не заперечує правильності раніше обраної траєкторії розвитку з орієнтацією на народний добробут та опору на власні сили (якомога більшу незалежність національної економіки від боргових зобов'язань).

Досвідом невдалого реформування внаслідок потрапляння до інституційних пасток і тривалого перебування там можуть поділитися країни Східної Європи. Так, ринкові перетворення у Росії були радикальнішими і жорсткішими, ніж у Польщі. Стратегічно вони спочатку орієнтувалися не на суспільний консенсус, а на “подолання опору” найбільш уразливих з економічної, політико-правової та інформаційної точок зору соціальних верств, тобто завершеність реформ мала для їх ініціаторів більшу значущість, ніж інтереси людей. Так, у січні 1992 р. було розпочато лібералізацію цін на товарних ринках, при цьому ціни на споживчу продукцію першої необхідності зросли більш як у 10 разів. За умов скорочення робочих місць і невиклати зарплат купівельна спроможність більшості населення різко

⁵ Див.: Синицына И., Чудакowa Н. Экономика Польши и мировой кризис. “Свободная мысль” № 3, 2010, с. 19–26.

⁶ Див.: там же, с. 29.

скоротилася, проте певне зниження цін на споживчому ринку відбулося лише після того, як магазини стали повертати нерозпроданий товар виробникам ⁷.

Зовнішній борг СРСР у 1989 р. становив 46 млрд. дол. (у Польщі — 40 млрд. дол.), а наприкінці 1991 р. він досяг уже 100 млрд. дол., з яких 84 — припадало на частку західних кредиторів. У ході здійснення ринкової трансформації Росії як правонаступниці загальносоюзного боргу кредиторами було запропоновано заходи щодо пом'якшення боргових зобов'язань за рахунок збільшення нею експорту енергоресурсів і скорочення імпорту споживчих товарів, а отже, поліпшення структури платіжного балансу. Як найважливіший крок було визначено підвищення ефективності нафтодобувної промисловості та вдосконалення механізмів розподілу сільськогосподарських продуктів. При цьому кредитори запевняли, що “лише таким чином Росія зможе згодом вийти на конкурентоспроможне виробництво промислових товарів” ⁸. Одночасно вже восени 1991 р. було розроблено проект адекватної ринковим вимогам модернізації російської банківської системи та надано відповідну стабілізаційну допомогу в обмін як мінімум на 5 млрд. дол. додаткових кредитів від МВФ.

Сьогодні, після 20 років радикального (!) ринкового реформування, можна констатувати, що головним реформаторським задумам та сподіванням не судилося належним чином втілитися у життя. Так, у Росії найвищу галузеву конкурентоспроможність мають сировинні галузі, насамперед нафтова, газова та кольорова металургія; рівень інноваційної активності підприємств погіршується щороку. На думку фахівців, Росія опинилася на межі остаточного розпаду власного промислового комплексу й “нуліфікації” індустріального потенціалу ⁹, тому нині, як і раніше, актуальним залишається гасло “насамперед завершити вже давно розпочаті, але зупинені в останні роки ринкові й демократичні реформи, як це зробили майже всі європейські та постсоціалістичні країни” ¹⁰. Крім того, саме народ і його ментальність залишаються для реформаторів основним джерелом гальмування процесів модернізації ¹¹. Таким чином, унаслідок прорахунків стратегічного й тактичного характеру, а також неадекватного ідеологічного обґрунтування траєкторії ринкових реформ економіка Росії опинилась у так званій інституційній пастці. У цьому контексті доцільно розглянути механізми закріплення сировинної спеціалізації національної економіки (що є актуальним сьогодні як для Росії, так і для України ¹²) у системі світогосподарських зв'язків крізь призму “голландської хвороби”, або “ресурсного прокляття”.

Традиційно “голландська хвороба” проявляється в деіндустріалізації економіки внаслідок відкриття та промислової розробки якогось природного родовища. В умовах ринкової економіки її основними рисами є зростання курсу національної валюти через поліпшення структури торговельного балансу та одночасне

⁷ Див.: Л и н в у д Т. Г. Знач. праця, с. 495.

⁸ Л и н в у д Т. Г. Знач. праця, с. 497–498.

⁹ Див.: Г р и н б е р г Р. Ведущий центр российской экономической науки: разворот исследований накануне второго десятилетия нового века. “Российский экономический журнал” № 3, 2010, с. 19.

¹⁰ К у д р о в В. Экономика России: сущность и видимость. “Мировая экономика и международные отношения” № 2, 2009, с. 48.

¹¹ Див.: П р и в а л о в А. О том, кто кому мешает. “Эксперт” № 37, 2010, с. 14.

¹² Відомо, що протягом усіх років незалежності в Україні понад 50% експорту становить необроблена продукція, тоді як, за середньоевропейським стандартом, зазначена частка не перевищує 20%; у Росії тільки з 1998 по 2005 р. обсяг експорту вуглеводнів у вартісному відношенні зріс у 5,3 раза — з 28 млрд. до 148,9 млрд. дол.

зниження конкурентоспроможності обробної промисловості. Суть проблеми можна з'ясувати, умовно виділивши в економіці три сектори¹³:

М – сировинний сектор (що поєднує галузі добувної промисловості, низького переділу, енергетичні та ін.);

Т – галузі, в межах яких виготовляється “продукт, що торгується” (обробна, легка, харчова та інша промисловість і сфера професійних послуг), – тобто той, який можна вільно експортувати-імпортувати;

Н – галузі з вироблення так званого “продукту, що не торгується” (сфера суспільних благ і послуг для населення країни).

Припустімо, що в країні на певний момент часу відкрите та розроблене багате родовище природних ресурсів, на які існує попит з боку світової ринкової системи. Подальші події можуть розвиватися так. Експортуючи сировину, держава починає поповнювати бюджет солідною рентою, в результаті чого зростають доходи населення, збільшується попит на послуги Н-сектору та зайнятість у його галузях; приріст зайнятості в Н-секторі поглинає вивільнювану робочу силу з Т-сектору. Однак при цьому в економіці виникають та накопичуються серйозні проблеми. Так, спроби вилучення державою рентних доходів зустрічають опір з боку експортерів сировини; навіть за достатньо повного вилучення природної ренти суспільство стикається з проблемою її справедливого перерозподілу і забезпечення відповідного пропорційного розвитку галузей Н-сектору. До того ж, унаслідок перетікання продуктивних сил та інвестицій до М-сектору, галузі Т-сектору поступово занепадають, в економіці нарастають структурні диспропорції. За умов нестабільності світових цін на сировину національна економіка постійно відчуває “шоки перемикання” діяльності між М і Т секторами, що значно ускладнює реалізацію інвестиційних, інноваційних та інших проектів, призводить до стагнації виробництва, а отже, до зниження рівня номінальних та реальних доходів господарюючих суб'єктів і зменшення податкових надходжень до бюджету.

З позиції традиційної макроекономічної теорії, основними причинами, що генерують ознаки “голландської хвороби” в економіці, є зміцнення “вартості” національної грошової одиниці та, відповідно, падіння валютного курсу в результаті зростання експортних надходжень. Унаслідок чутливості галузей Т-сектору до зміцнення реального курсу національної валюти та підвищення внутрішніх цін на енергоносії до рівня світових (що є необхідною умовою ринкової “відкритості” економіки) темпи економічного зростання уповільнюються. В умовах незмінних або зростаючих державних видатків, що пов'язані з підтримкою та розширенням сфери Н-сектору, постає загроза дефіциту бюджету, а отже, неспроможності регулярно виплачувати борги та проценти по них зовнішнім кредиторам, що є неприпустимим для останніх. Таким чином, найважливішими інструментами “лікування” економіки стають безперервне гнучке управління валютним курсом з метою підтримки економічного зростання та всіляке скорочення державних видатків (переважно пов'язаних з наданням суспільних благ у сфері науки, культури, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та ін.) для недопущення дефіциту державного бюджету. Сьогодні саме такі вимоги МВФ ставить перед країнами Східної Європи; їхнє невиконання, як відомо, загрожує заморожуванням нових кредитних траншів, необхідних для розрахунків за попередніми боргами.

¹³ Див.: Фетисов Г. “Голландская болезнь” в России: макроэкономические и структурные аспекты. “Вопросы экономики” № 12, 2006, с. 19–26.

Якщо ж розглянути багаторічні процеси ринкової трансформації у пострадянських країнах крізь призму не традиційних, а інституційних підходів, зокрема концепції інституційних пасток, то стає зрозумілим, чому тут досі так і не вдалося забезпечити обіцяні конкурентні переваги власним “товарам, що торгуються”, здійснити “інноваційний прорив” у технологічному розвитку, істотно поліпшити умови життя людей. Водночас Уряд і Центробанк Росії невинно докладали і продовжують докладати величезних зусиль, щоб не допустити значної ревальвації рубля: достроково розраховуються за зовнішніми позиками; скуповують надлишок валюти на внутрішньому ринку, нарощуючи золотовалютні резерви; купують на резервні кошти облігації та квазіоблігації інших країн і одночасно знижують видатки, пов’язані з наданням суспільних благ ¹⁴. І все це робиться з метою пожвавлення темпів економічного зростання, що в подальшому дозволить накопичити ресурси для здійснення модернізаційних проєктів.

Таким чином, розпочавшись з ігнорування життєво важливих потреб і прав людини, будучи реформами “за будь-яку ціну”, ринкові перетворення на пострадянському просторі так і не набули людяності, загнавши себе до пастки “реформи заради реформ” спочатку через необхідність здійснити процеси лібералізації, приватизації, стабілізації, інституціоналізації, згодом — профілактики та лікування нібито об’єктивно неминучої “голландської хвороби”, а сьогодні — програми модернізації економіки. Тим часом практика не свідчить на користь ефективності застосованих на пострадянському просторі традиційних макроекономічних методів ринкового реформування; зокрема, з їхньою допомогою можна лише тимчасово зняти загострення “голландської хвороби”, у довгостроковому періоді переводячи економіку до стану хронічної рецесії. Так, на думку фахівців, зростання обсягів спеціально створеного у Росії Стабілізаційного фонду припускає «профіцитність бюджету, що, у свою чергу, сприяє зниженню темпів економічного зростання та втратам доходів громадян і держави.

Водночас феномен “голландської хвороби” виявляється лише міфом нелюдяної економіки, породженням аморальної системи традиційного економічного знання з орієнтирами у вигляді приватного інтересу та зиску. На користь цього можна навести приклади країн, де експорт ресурсів є не прокляттям, а благом, платформою розбудови суспільства, прийнятного для життя. У першу чергу йдеться про Норвегію, досвід економічного розвитку якої заслуговує на увагу, оскільки розроблена тут політика відрізняється самостійністю та ефективністю в управлінні різноманітними господарськими ресурсами, навіть таким, як середовище життя людини.

Сьогодні Норвегія експортує на світовий ринок тільки у 2 рази менше нафти та газу, ніж Росія, а імпортує цілком порівнянні обсяги товарів. Норвегія, так само як Росія і Україна, стикається з двоїстою структурою економіки — наявністю галузей М-сектору і тих, які обслуговують внутрішній попит, причому норвезький ПЕК у 2 рази перевершує обробну промисловість ¹⁵. Водночас, як свідчать експерти, норвезька система управління паливними ресурсами вирізняється інноваційним характером і активною роллю держави. Саме державні компанії почали наприкінці 60-х років ХХ ст. розвідку нафтогазових родовищ, а на початку 70-х —

¹⁴ Див.: Фетисов Г. Знач. праця, с. 51–52.

¹⁵ Див.: Антюшина Н. Норвежская модель управления ресурсами. “Экономист” № 11, 2005, с. 63.

їхню розробку; у подальшому держава зберігала контроль над паливними ресурсами країни, і сьогодні за допомогою податків на користь суспільства вилучається близько 80% прибутків паливодобувних компаній. Головною гарантією стабільності державних фінансів є Нафтовий фонд Норвегії (утворений у 1990 р.), розміри нагромаджень якого сьогодні є порівнянними з обсягами ВВП.

Офіційно проголошеною метою фонду є можливість для майбутніх поколінь норвежців скористатися перевагами нинішнього нафтового багатства країни. Фонд може виконувати функції фінансового буфера для забезпечення свободи маневру при проведенні економічної політики у випадку падіння світових цін на нафту або обґрунтованого збільшення державних видатків, зокрема, для вирішення проблем, пов'язаних зі старінням населення. У довгостроковому ж періоді за його допомогою передбачається перетворити Норвегію на державу-рантє з тим, щоб унеможливити скорочення доходів майбутніх поколінь громадян через подальше виснаження нафтових запасів. Кошти фонду перебувають під суворим контролем: ані уряд, ані центробанк не можуть скористатися ними без дозволу Парламенту (Стортингу) Норвегії, попереднього проведення парламентських дебатів та інформування громадськості про їх результати.

Частка державного бюджету у ВВП Норвегії сьогодні становить близько 48%; хоча вона дещо скоротилася порівняно з початком 90-х років ХХ ст., але в абсолютних показниках (завдяки збільшенню державних доходів) демонструє приріст, тобто соціальні видатки бюджету на кожного жителя стабільно збільшуються¹⁶. Сьогодні тривалість життя в країні становить близько 79 років, а його якість забезпечують безплатні та загальнодоступні послуги охорони здоров'я та освіти, розгалужена система охорони навколишнього середовища та соціальної підтримки, за яких плоди економічного зростання відносно рівномірно розподіляються в масштабах усього норвезького суспільства. Значна частина видатків держави припадає на підтримку сільського господарства. З урахуванням цього не дивно, що на початку ХХІ ст. Норвегія стала лідером у світі за індексом людського розвитку, в Європі — за рівнем економічного розвитку та добробуту, а також найбільшим донором структурних фондів ЄС.

Норвегія неодноразово відхиляла запрошення приєднатися до ЄС, мотивуючи власну позицію особливою якістю структури своєї економіки, яка, з одного боку, ґрунтується на експорті вуглеводного палива, а з іншого — спирається на наукомісткі технології. До того ж навіть порівняно з найефективнішими економіками у Норвегії уряд не має потреби в суворому обмеженні бюджетної політики та не відчуває фінансових труднощів при підтриманні достатнього рівня добробуту суспільства, незважаючи на те, що в окремі роки на соціальні потреби йде до 2/3 державних видатків. Керівництво країни, дбаючи про інтереси більшості населення, передбачає і в майбутньому будувати свою зовнішню та внутрішню політику з урахуванням особливостей національної економіки. У разі виникнення проблем, характерних, зокрема, для України та Росії (консервування вузької експортної спеціалізації, слабкість та нестабільність національної грошової одиниці), а також для всіх розвинутих країн (старіння населення), Норвегія шукає шляхи їхнього вирішення, не відмовляючись від концепції держави загального добробуту, і щороку демонструє стабільне економічне зростання на інноваційних засадах.

¹⁶ Див.: Антюшина Н. Зазнач. праця, с. 69.

Що стосується України, то її сучасна макроекономічна політика не може розглядатись як повною мірою незалежна з цілого ряду причин. Так, наявність значної зовнішньої заборгованості припускає обов'язкове врахування урядом рекомендацій міжнародних фінансових організацій щодо бюджетного (та багатьох інших) напрямку економічної діяльності. Національна грошова одиниця України не належить до вільно конвертованих валют, що передбачає проведення адекватної (похідної) грошово-кредитної політики. У країні за роки ринкового реформування внаслідок спонтанної інтеграції в систему світогосподарських (у першу чергу торговельно-економічних) зв'язків сформувалася відповідна структура економіки, що зумовлена домінуванням галузей з низьким ступенем переробки (а отже, і невисокою доданою вартістю), значним спрацюванням основних фондів і активною міграцією робочої сили. Високий показник кількості громадян, які навчаються в Україні, дискредитується падінням якості освіти, негативною динамікою інноваційної активності господарюючих суб'єктів і поступовим руйнуванням системи фундаментальної науки. Крім того, процес господарювання в країні не має механізмів інформаційної автономії та захисту, оскільки економічна поведінка суб'єктів значною мірою зумовлюється впливом реклами і стандартів масової культури. Чи буде правомірним висновок про те, що Україна перебуває в інституційній пастці? На користь позитивної відповіді можуть свідчити факти зовнішніх запозичень та пов'язаних з ними нових вимог МВФ до макроекономічної політики та бюджетних обмежень. Проте використання зовнішніх запозичень у світовій практиці є головним засобом мобілізації фінансових ресурсів; таким чином, проблема державного боргу є характерною не тільки для економіки України (табл.).

Зовнішній борг окремих країн світу станом на 2008 р.*

Країна	Зовнішній борг (млн. дол.)	Зовнішній борг на душу населення (дол.)	Зовнішній борг (% ВВП)
США.....	13703567	9100	99,95
Великобританія.....	10450000	174167	374,96
Німеччина.....	4489000	54604	159,92
Франція.....	4396000	68183	211,86
Канада.....	758600	35574	59,69
Китай.....	363000	271	5,11
Росія.....	356500	2500	17,00
Ізраїль.....	89950	3734	48,41
Монако.....	18000	540000	1843,70
Україна.....	69040	709	21,26
Польща.....	169800	4927	27,25
Австралія.....	826400	38798	106,91
Світ у цілому.....	54610000	9100	69,68

* Джерело: Бураковский И., Плотников А. Мировая экономика: глобальный финансовый кризис. Харьков, "Фолио", 2010, с. 381–383.

Досвід розвинутих країн показує, що основна проблема зовнішніх запозичень — не власне наявність заборгованості, а ефективне управління нею, що є потужним для нашої країни. Водночас думка, що Україна сьогодні вільна у виборі шляхів свого розвитку та місця в системі світогосподарських зв'язків, стає менш актуальною в міру того, як її економіка поступово при звичається до глобального середовища техносфери. При цьому *найважливішою інституційною пасткою*

для країни може стати ситуативність її соціально-економічного розвитку, орієнтація на короткострокові цілі. Вітчизняні фахівці давно виявили характерну тенденцію коригування планів і програм господарського реформування. Так, програма структурної перебудови економіки України на 1999 р. припускала майже повну відмову від цілей і прогнозів попередньої, розробленої у 1995 р. Якщо зазначена тенденція зберігатиметься, це стане істотною перешкодою як на шляху ідеологічного обґрунтування перспективних напрямів соціально-економічної трансформації, так і в контексті розуміння пересічним громадянином країни істинних причин і наслідків тих чи інших заходів та кроків з боку реформаторів. Зокрема, можна послатися на суперечність між цілями всебічного розвитку особистості, забезпечення умов для найбільш повної реалізації творчого потенціалу людей і завданнями модернізаційного “ривка” економіки у відносно короткий (5 років) проміжок часу. Така суперечливість, нечіткість цілей та засобів їх досягнення значно звужують соціальну базу, а отже, і саму результативність реформ.

Сьогодні Україна знову зіткнулася з викликом, коли консервування нерівномірності соціально-економічного розвитку, зумовлене попереднім некритичним запозиченням західних концептів та застосуванням неадекватних алгоритмів державно-суспільного облаштування, може призвести до виникнення інституційних пасток для національної системи господарювання¹⁷. *Для успішної протидії пастці ситуативного розвитку на етапі системної модернізації економіки особливого значення набуває здатність керуючих структур об'єднати позитивний досвід попередньої ринкової трансформації постсоціалістичних країн з найкращими європейськими та світовими традиціями облаштування життєвого простору людини і спрямувати у цьому руслі траєкторію майбутнього руху України.* У межах зазначеної траєкторії зміст соціально-економічної модернізації господарського життя має набути якості духовного відродження нації та відповідати вимогам керованого “вироснування” інститутів (включаючи конструювання, трансплантацію, інституційний експеримент) як механізмів успішного протистояння глобальним інституційним пасткам. Попередній досвід реформування показує, що саме людяність економічних перетворень, порозуміння та дбайливе ставлення до інтересів власного народу створюють значний додатковий (нематеріальний) імпульс для подальшого розвитку національного господарства в цілому. Чи буде врахований цей досвід у сучасній Україні?

Стаття надійшла до редакції 17 червня 2011 р.

¹⁷ Див.: Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з Експертною доповіддю НІСД “Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації”). Укладач А. В. Єрмолаєв. К., НІСД, 2010, с. 35–43.